

Tomo VUKŠIĆ

DUH SVETI U ISTOČNOJ KRŠĆANSKOJ TRADICIJI*

Sažetak

Odmah na početku ovoga članka projašnjeno je, u mjeri u kojoj je to ovdje moguće, složeno značenje pojmova kršćanskoga istoka i zapada. Potom se upozorava na čestu komplementarnost sadržaja istih pojmova, ali i na istovremeno različito iskustvo istoga sadržaja koji se živi i vjeruje na različitim stranama. Slijedi zatim odlomak posvećen tzv. apofatičkoj i katafatičkoj teologiji, te onaj o pitanju specifičnosti dogme.

U drugom dijelu ovoga teksta, sa zajedničkim naslovom: Duh Sveti u pravoslavlju, ponajprije se govori o Crkvi kao stalnoj Pedesetnici. Potom o upotpunjenju Utjelovljenja, o Pedesetnici kao "završnom prazniku", o Duhu koji boravi u Crkvi, o Crkvi koja je organska zajednica Boga i čovjeka, o srastanju duha ljudskoga i Duha Božjega. Zakon grijeha i zakon Duha sljedeća je tema na koju se nadovezuje ona o svetim plodovima na svetom korijenju, kao i ona o "filozofima Duha Svetoga". Slijede završni podnaslovi: Boga se spoznaje Bogom, Blagovijest stalna stvarnost, božansko veličanstvo čovjekovo, Crkva i milost, te Crkva i sakramenti. Sve, naravno, pod vidom teološkoga načina razmišljanja o Duhu Svetom unutar istočne kršćanske tradicije.

U naše vrijeme, više negoli ikada ranije, treba biti vrlo oprezan kad se upotrebljavaju pojmovi "istočna tradicija" ili "zapadna tradicija".¹ Potrebno je, naime, dobro paziti na uporabno zna-

* Ovo predavanje predstavljeno je na "Pastoralnom skupu svećenika i pastoralnih suradnica/-ka iz Europe", koji je, s naslovom "Duh Sveti u Crkvi i svijetu - Gottes Geist in der Kirche und in der Welt" održan u Sarajevu, od 14. do 17. travnja 1998. god.

1 Pripremajući ovaj tekst služio sam se sljedećom literaturom: J. Popović, *Dogmatika Pravoslavne Crkve*, I. i II., Beograd 1980. te III., Beograd 1978.; A. Jevtić, *Na putevima Otačca*, I., Beograd 1991.; N. Berdjajev, *Duh i realnost. Temelji bogočovječje duhovnosti*, Zagreb 1985.; Y. M. J. Congar, *Je crois en l'Esprit Saint*, III., Paris 1980.; V. Lossky, *A l'image et a la ressemblance de Dieu*, Paris 1967.; E. Timiadis, *La spiritualità ortodossa*, Brescia 1962.; P. Evdokimov, *Lo Spirito Santo nella tradizione ortodossa*, Rim 1971.; R. Perić, *Jesmo li konačno riješili dodatak "Filioque"*, u *Vrhbosnensia* 1 (1997.) 101-109; Thomas Špidlik, *La spiritualité de l'Orient chrétien*, Rim 1978.; J. Meyendorff, *La teologia bizantina. Sviluppo storico e temi dottrinali*, Casale Monferrato 1984.; P. Evdokimov, *L'ortodossia*, Bologna 1981.

čenje koje se daje tim pojmovima, a tiče se njihova sadržaja, prije svega zato što ni jedan ni drugi pojam nisu jednoznačni nego imaju više značenja.

I. Uokvirivanje problematike

Prije nego se ovaj članak upusti u tumačenje zadane problematike, čini se potrebitim naglasiti kako nije baš lako, barem ne u onoj mjeri kako to izgleda u prvi čas, odgovoriti na pitanje što je "istok" a što "zapad" kad je u pitanju kršćanstvo i njegova baština. To osobito nije lako kad je u pitanju teološka stvarnost koja se pretače u vjeru Crkve i pojedinaca u toj zajednici vjere, koja je, na svoj način, neprekinuto utjelovljenje Boga u ljudsku povijest. Dapače, stalno utjelovljeni Bog u ljudskoj povijesti, suprotežan ljudskoj povijesti: Bog prisutan u životima i povijesti ljudi po svome mističnom tijelu.

Stoga se činilo potrebitim, odmah na početku ovoga članka projasniti, u mjeri u kojoj je to ovdje moguće, značenje nekih pojmova koji će biti korišteni na sljedećim stranicama. Potom se upozorava na čestu komplementarnost sadržaja istih pojmova, ali i na istovremeno različito iskustvo istoga sadržaja koji se živi i vjeruje na različitim stranama. Slijedi zatim odlomak posvećen tzv. apofatičkoj i katafatičkoj teologiji, te onaj o pitanju specifičnosti dogme.

U drugom dijelu ovoga teksta, sa zajedničkim naslovom: Duh Sveti u pravoslavlju, ponajprije se govori o Crkvi kao stalnoj Pedesetnici. Potom o upotpunjenju Utjelovljenja, o Pedesetnici kao "završnom prazniku", o Duhu koji boravi u Crkvi, o Crkvi koja je organska zajednica Boga i čovjeka, o srastanju duha ljudskoga i Duha Božjega. Zakon grijeha i zakon Duha sljedeća je tema na koju se nadovezuje ona o svetim plodovima na svetom korijenju, kao i ona o "filozofima Duha Svetoga". Slijede završni podnaslovi: Boga se spoznaje Bogom, Blagovijest stalna stvarnost, božansko veličanstvo čovjekovo, Crkva i milost te Crkva i sakramenti. Sve, naravno, pod vidom teološkoga načina razmišljanja o Duhu Svetom unutar istočne kršćanske tradicije.

I.1. Definiranje pojmova

Prvo značenja pojmova, koji su spomenuti, svakako je *zemljopisno*. Zapravo baš to značenje ovih pojmova nalazi se na početku njihove uporabe, pa i kao razlog njihova nastanka uopće. Prema tome značenju ovih izraza, proizlazilo bi da je istočna kršćanska tradicija, promatrano iz Europe, ona koja je nastala i živi na

istočnoj strani svijeta, a zapadna tradicija na zapadnoj strani. Međutim, dugo već nije više tako. Prošlo je, ustvari, podosta vremena otkako i kršćani zapadnjaci sa svojom tradicijom, kao dobro organizirane mjesne Crkve, žive na zemljopisnom istoku, a kršćani istočnjaci sa svojom tradicijom, osobito poslije događanja povezanih s nekadašnjom najezdom Turaka i kasnijom oktobarskom revolucijom, žive na zapadu, organizirani u Crkve i biskupije koje pripadaju različitim jurisdikcijama matičnih nacionalnih Crkava.

Budući da je povijest Crkve davno "pregazila" ovo zemljopisno načelo definiranja kršćanskoga istoka, potrebno je potražiti neki drugi način opisa sadržaja toga pojma. Tako *liturgičari* smatraju da bi zapadnoj tradiciji pripadali oni koji liturgijske čine obavljaju koristeći zapadni obred (npr. rimski), a istočnjaci bi bili oni koji to čine u jednome od istočnih obreda.

Teolozi bi pak radije primijenili kriterij vjere koju se ispovijeda u kombinaciji s liturgijskim obredom, koji dotična zajednica vjere koristi, pa bi u tom slučaju istočnjaci bili sljedeći kršćani: nestorijanci, razni monofiziti, pravoslavci i katolici istočnoga obreda, bez obzira na zemljopisno mjesto njihova življenja. S druge strane, pojam zapadne kršćanske tradicije okupljao bi rimokatolike, zajednice proizašle iz pokreta reformacije, kao i one druge nastale kasnije na europskom i američkom kontinentu.

1.2. Komplementarnost sadržaja

Za koju god od ovih definicija spomenutoga pojma da se odlučimo, unaprijed valja reći da nije dostatna. Prije svega zato što se iza pojmova "istočna kršćanska tradicija" i "zapadna kršćanska tradicija" ne kriju dva načelno odvojena i suprotna sadržaja, nego u mnogo čemu dva komplementarna sadržaja, koji se mnogo puta upravo dopunjuju. Dapače, mnogo puta, osobito u onome što se tiče kršćanske starine, ne mogu jedan bez drugoga.

Naime, kršćanski istok i kršćanski zapad samo su dva načina življenja iste stvarnosti. Dva načina od kojih se jedan u drugoga, i obratno, vrlo često pretakao. Uostalom, zar nije istina da je Isus bio istočnjak čija je poruka namijenjena svim narodima, bez prihvaćanja ikakvih duhovnih granica kao stvarnih zapreka; da je u njegovu otkupiteljskom djelu, koje se dogodilo na Istoku, kao u tragičnoj dramu u kojoj se ništa ne događa bez komplementarnih negativaca, veliku ulogu odigrala zapadnjačka vlast čiji je Isus bio rob i žrtva; da je na Istoku osnovao svoju apostolsku Crkvu koja, međutim, već odavno najvećim svojim dijelom živi upravo na Zapadu; da su apostoli osnovali mnoge biskupije na Istoku, ali da je samo rimska stolica Apostolska Stolica *par excellence*. Istočni pisci Rim nazivaju *domus apostolicus* a rimskoga papu Apostolik.

Zar nije istina da su svete knjige kršćanstva nastale na Istoku, ali da su one, zbog svoje naravi, jednako i zapadnjačke; da su velike istine vjere dogmatski oblikovane baš na Istoku, a na Zapadu prihvaćane kao zapadnjačke.

Tako je već otpočetak, kroz ovu razmjenu sadržaja kršćanske vjere između Istoka i Zapada, Istok postajao zapadnjački, a Zapad istočnjački, pretvarajući se u jedno kršćansko "mi", tj. Crkvu katoličku u kojoj, kako svaki čovjek tako i pojedine kulture, civilizacije i vremena, imaju i trebaju imati svoj način odnosa prema Bogu. I ne samo to! Kršćanski teološki pluralizam čak unutar iste tradicije potpunoma je zakonit još od početka kršćanstva, jer, kao što je dobro poznato, već na biblijskim stranicama, ispisane su različite teologije i duhovnosti: Ivanova, Pavlova, Petrova, Lukina, koje nikako nisu suprotna nego komplementarna razmišljanja.

1.3. Različito iskustvo istoga sadržaja

Pri ovakvu načinu gledanja na stvari valja također imati na pameti misao teologa Yvesa Congara, kasnijega kardinala, koju je napisao još prije Drugoga svjetskoga rata u svojoj knjizi *Razjedinjeni kršćani (Chrétiens désunis)* kako svi kršćani imaju istoga Boga, ali se pred Bogom nalaze kao različiti ljudi koji se ne mogu složiti glede naravi svojih odnosa s njim. Radi se, dakle, o različitom iskustvu, koje se ima i stječe na jednoj i drugoj strani, o sadržaju koji je, međutim, uvijek isti. Stoga nije na odmet ovdje podsjetiti i na misao, baš zato što u životu Crkve nije uvijek tako bilo, niti danas jest, kako pravi istinski mislilac nikada nije protiv drugoga, nego pored drugoga, a zajedno s drugim pred istinom (Péguy). Valja se na ovu misao često vraćati jer su veliki problemi u Crkvi, ali i u društvu općenito, nastajali redovito u situacijama kad su pojedinci ili grupe svoje iskustvo istine pokušali nametnuti drugima kao opće iskustvo istine ili, što je još gore, čak kao istinu samu.

1.4. Apofatička i katafatička teologija

Kad se raspravlja o dvjema kršćanskim tradicijama, potrebno je imati na umu razliku između tzv. apofatičke oznake teologije od njezine katafatičke oznake. Naime, iako je kršćanska teologija kao takva "oduvijek" svjesna ove svoje dvodimenzionalnosti, ipak apofatički način teologiziranja kao metoda prevladava na Istoku, dok katafatički način opet prevladava na Zapadu. Zapad jednostavno osjeća potrebu da sve stavi u red, da sve objasni, defini- ra, da se zna, da se jasno izreče vjerska istina. Pravoslavlje je, nasuprot tomu, tradicionalno protivno prekomjernom dogmatizira-

nju. Ima se dojam da ono jednostavno nema potrebu da definira. Dapače, ima potrebu da ne formulira.

Apofatička, odnosno "negativna", teologija je zapravo nije-kanje uspjeha svakomu ljudskomu pokušaju da definira "Božje stvari". S jedne strane, radi se o nemoći ljudskoga uma da svojom definicijom obuhvati sav sadržaj Boga. S druge pak strane, svako definiranje odgovara utvrđivanju granica; međutim, Bog je beskonačan i nije ograničiv, neusporediv je u apsolutnom smislu, te mu ni jedno ime, kao ni definicija, ne odgovaraju posvema, jer ga ne izražavaju u punini.

Katafatička, odnosno "pozitivna", teologija, koju crkveni oci nazivaju "simbolička", prema istočnjačkom načinu razmišljanja, izražavala bi samo objavljene Božje oznake i primjenjivala bi se samo na Božja očitovanja u svijetu.

1.5. Pitanje specifičnosti dogme

S ovim dosada rečenim u najužoj vezi jest pitanje vjerskih istina, odnosno dogmi, na kojem području opet postoje specifičnosti, svojstvene kako Istoku tako i Zapadu. Tako npr., prema najraširenijem i klasičnom katoličkome shvaćanju, dogma bi bio nauk vjere, utemeljen na Božjoj objavi, kojega je nezabludivo crkveno učiteljstvo proglasilo kao obvezu vjere.² Prema uobičajenom shvaćanju na Istoku, međutim, dogmatske istine bile bi one koje su božanski objavljene, koje je Crkva na nekom od općih crkvenih sabora proglasila te, prema mišljenju mnogih pravoslavnih teologa, koje žive u crkvenom kultu.³

U skladu s ovim naukom, u kojemu je liturgijski aspekt vjerske istine dio definicije, i za dogmatsku definiciju vjere u Duha Svetoga iz Nicejsko-carigradskoga vjerovanja kaže se da je, uz druge svoje oznake, i liturgijska što potvrđuju sljedeće riječi iz toga simbola koji je opet cijeli, kao što nam je svima poznato, liturgijski: "Vjerujem u Duha Svetoga, (...). Koji se s Ocem i Sinom skupa časti i zajedno slavi, (...)." Te riječi upućivale bi na nebesku liturgiju, o kojoj govori Apokalipsa, i na mistagošku ulogu Duha Svetoga koja je liturgijskoga reda. Zbog toga su dogme starih kršćanskih sabora redovito poprimale oblik liturgijskih navještaja, te postajale dio doksologija izgovaranih za vrijeme kulta.

Od časa kad dogma biva uvrštena u liturgiju, ona postaje epifanijska, odnosno svjedoči o transcendentnoj prisutnosti istine koju dogma izriče. To pak briše svaku odvojenost između "dogmatskoga" Krista i "sakramentalnoga" Krista, zabranjuje svako

² Usp. II. vatikanski sabor, *Lumen gentium*, br. 25.

³ Usp. P. Evdokimov, *Lo Spirito Santo nella tradizione ortodossa*, Rim 1971., str. 12.

rastavljanje sakramentalne stvarnosti Kristove, koja živi u liturgiji i njegove dogmatske objave kao jedine istine. To načelo totalnoga Krista vrlo je prepoznatljivo i naglašeno u orijentalnoj teologiji.

2. Duh Sveti u pravoslavlju

Iako bi i o tome bilo zanimljivo raspravljati, ovdje se nećemo upuštati u uobičajene rasprave o trinitarnoj teologiji. Neće biti govora o poznatoj trinitarnoj terminologiji glede istobitnosti, proizlaženja, slanja, rođenja i rađanja božanskih osoba niti o njihovim međusobnim relacijama. Neće biti govora ni o poznatom problemu koji sa sobom nosi pojam *Filioque*, za kojega su se mnogi, osobito na katoličkoj strani, bili previše optimistički ponadali da je, kao predmet teološke polemike, stvar prošlosti.⁴

Na sljedećim stranicama progovorio bih nešto o učenju Pravoslavne Crkve o Duhu Svetomu u Crkvi, jer mi se čini da je ta tematika manje poznata nama zapadnjacima, a u ovoj prigodi, nadam se, i zanimljivija.

2.1. Crkva je stalna Pedesetnica

Mnogo je pravoslavnih teologa koji, kad raspravljaju o odnosu Duha Svetoga i Crkve, jednostavno zaključuju da je Crkva neprekidna Pedesetnica, tj. stalni blagdan Duhova (J. Popović, P. Evdokimov). U ovom prikazu koristim se mislima srpskoga teologa Justina Popovića koji je, kao teolog, po svom značenju prešao granice svoje nacionalne pravoslavne Crkve.

Prije završetka svoga života u tijelu na zemlji Bogočovjek Isus Krist osnovao je svoje bogoljudsko tijelo, koje se zove Crkva, te time pripremio zemaljski svijet na dolazak, življenje i djelova-

4 Ovdje bih upozorio na knjigu biskupa Srpske pravoslavne Crkve Atanasija Jevtića, *Na putevima Otaca*, I, Beograd 1991. u kojoj su sabrani neki njegovi članci, objavljeni prethodno na raznim stranama. Među tim člancima nekoliko ih je posvećeno temi Duh Svetoga. Sa stanovišta ovoga našega članka osobito je zanimljiv Jevtićev tekst s naslovom *Trijadološke Jereši danas* (str. 241-275) u kojemu raspravlja o modernim trinitarnim herezama. Među heretike Jevtić ubraja i sve koji vjeruju na način kako to izražava pojam *Filioque*. Zapravo, piše izričito ovako na str. 262: "Trinitarna teologija, koja se nalazi u osnovi učenja o *Filioque*, po mom mišljenju je na savim drugim pozicijama nego li je Trijadologija Kapadokljaca i Drugog vasiljenskog sabora, i zato je ona *heretična*. Ja to govorim bez zaobilaženja i okolišenja." Jednako stanovište zauzima i Justin Popović, jedan od ponašajevih autoriteta u srpskoj pravoslavnoj teologiji, koji piše ovako: "Učenjem i *Filioque* se narušavaju ipostasna svojstva Božanskih Lica, i zavodi opasna, heretička subordinacija među presvetim Licima" (J. Popović, *Dogmatika Pravoslavne Crkve*, I, Beograd 1980., str. 211). Najnoviji dokument Katoličke Crkve, koji se tiče problematike *Filioque*, objavilo je Papinsko vijeće za jedinstvo kršćana 1996. godine. Usp. R. Perić, *Jesmo li konačno riješili dodatak "Filioque" u Vrhbosnensia 1* (1997.) 101-109.

nje Duha Svetoga u tijelu Crkve kao sveživotne duše toga tijela. Dan Duha, koji je u Crkvi - tom bogočovječanskom domostroju spasenja - započeo na blagdan Pedesetnice, u Crkvi traje bez prekida kroz neprestano očitovanje svih božanskih darova i životvornih sila. Sve u Crkvi biva po Duhu Svetom. Svaki sveti skrament i sve drugo sveto u Crkvi jest neka vrsta blagdana Duhova jer Duh Sveti preko toga silazi u nas i na nas.

Isus Krist po Duhu Svetom boravi u nama i mi u njemu. Naš se ljudski duh po Duhu Svetom osposobljuje za pravilno upoznavanje Krista. Duh Sveti je Duh mudrosti i Duh objave (Ef 1,17). Kao takav on u srcu vjernika otkriva tajnu bogočovjeka Isusa te tako samo onaj, tko je obdaren Duhom Svetim, dolazi do spoznaje Isusa Krista. Zapravo već apostol Pavao napisao: "(...) nitko ne može reći: 'Isus je Gospodin', osim u Duhu Svetome" (1 Kor 12,3). Dapače, sveti Pavao veli: "Ako tko nema Kristova Duha, taj nije Kristov" (Rim 8,9). Duh objave uvodi čovjeka u svu istinu Božjega djela spasenja i svega Kristova. Isti taj Duh jest razlog što se cijelo evanđelje Kristovo naziva Objava. To je razlog zbog kojega se u Crkvi svako djelo, svaki sakrament i svaka služba događa zazivanjem snage i blagodati Duha Svetoga (epikleza).

2.2. U potpunje utjelovljenja

Na blagdan Pedesetnice upotpunjeno je utjelovljenje: pri prvom silasku Duh Sveti je učinio da Bog Logos bude začet u križu Djevice, da se dogodi Bogočovjek. Pri svom drugom silasku, tj. na Pedesetnicu, Duh Sveti je sišao na Crkvu i učinio je bogočovječanskim tijelom Kristovim i zauvijek ostao u njemu. Duh je sišao na cijelu Crkvu i sav je prisutan u njoj i u njezinu životu. Ta njegova prisutnost na način duše Crkve uvjetuje da se u Crkvi ništa ne događa bez njega, kao što se ni u čovjekovu tijelu ništa ne događa bez duše koja je u njemu. Tako je to u svakom vremenu Crkve i u svim njezinim dijelovima. Na taj je način život Crkve neprestani blagdan Duhova, jer Duh neprestano silazi na Crkvu i na kršćane: silazi kroza svaki sveti sakrament i kroza svaku svetu krepost, kroza svako bogoslužje i kroza svaki "Gospodine smiluj se!"

Blagdan Duhova je rođendan Crkve i na taj način rođendan svakoga kršćanina. A budući da je bogočovjek Krist Crkva, kršćanstva nema izvan Crkve i bez Crkve, jer ga nema izvan Krista i bez Krista. Na svetkovinu Uzašašća Gospodinova Bog je otkrio svu tajnu, sav smisao i cilj ljudskoga tijela: živjeti u slavi s desne Presvetoga Trojstva. Na svetkovinu Pedesetnice otkrivena je sva tajna, sav smisao i cilj ljudskoga duha: posvetiti se, usavršiti se, pobožanstveniti se. "Besmrtna je blagovest svete Pedesetnice: u Bogočovječanskom telu Crkve duh čovečiji se preobražava u bogoduh,

um u bogoum, duša u bogodušu, savest u bogosavest, volja u bogovolju. Bez Duha Svetog um čovekov je bolest, smrt, pakao; tako i duša, i savest, i volja. Jednom rečju: ako čovek ne usavrši i ne dovrši sebe Bogom - Duhom Svetim, on sav postaje pakao."⁵

2.3. Pedesetnica je "završni praznik"

U bogoslužju svetkovine Duhova istočna liturgija Pedesetnicu naziva "završni praznik" zato što je na taj dan završena božanska objava, završen božanski plan spasenja. S druge strane, očitovala se bogočovječanska sveblagovijest: Sveta Trojica, da ostanemo kod izraza istočnoga kršćanstva, jesu uzrok svega jer preobraženje, okristovljenje, pobogočovječenje, pobožanstvenjenje događa se od Oca kroza Sina u Duhu Svetom. Na isti taj način darovana su nam Sveta Trojica. Po neiskazanom čovjekoljublju Isus nam je dao sebe kao Crkvu, kao svoje bogočovječansko tijelo, te po njemu i u njemu dao nam je Svetu Trojicu. Pedesetnica je "završni praznik" i zato što objašnjava sve druge događaje, kojih se liturgijski sjećamo na dane njihovih svetkovina. Božić, Bogojavljenje, Blagovijest, Preobraženje, osuda i smrt, Uskrsnuće, Uzašašće dobivaju svoje objašnjenje u "završnom prazniku" Duhova. Gospodin Krist sve je učinio zbog toga da bi ustanovio Crkvu te u njoj spasio svijet kroz pokristovljenje, pobogočovječenje, poduhovljenje, pobožanstvenjenje - potrojičenje.

2.4. Duh boravi u Crkvi

Svojim djelom na zemlji Krist je spasio ljudski rod. Ali da bi čovjek postao sudionik toga spasenja, mora se duhovno sjediniti sa Spasiteljem, što pretpostavlja čovjekovu borbu protiv svega što ga udaljuje od njegova Spasitelja: protiv grijeha, protiv smrti i protiv đavla. Sjedinjenje sa Spasiteljem pretpostavlja i čovjekovu pobjedu nad svim u sebi što je grješno, smrtno i đavolsko. Tu pobjedu čovjek može izvojevati samo uz pomoć Božju, koju daje Bog Duh u obliku božanske sile, koju istočna teologija obično naziva blagodat. Ovo djelovanje Duha Svetoga pretskazao je Krist na Posljednjoj večeri kad je svojim sljedbenicima obećao: "A Branitelj, Duh Sveti, koga će Otac poslati u moje ime, naučit će vas sve i podsjetit će vas na sve, što vam rekoh" (Iv 14,26). Obećao je da će Duh boraviti s njegovim sljedbenicima i u njima (Iv 14, 17) i da će Duh svjedočiti o njemu (Iv 15,26).

Otkako je Isus na dan Pedesetnice ispunio ovo svoje obećanje, Duh Sveti boravi u Crkvi. Tako se sa svetim Irenejem može kazati da je Crkva ondje gdje je Duh Sveti, ali i da je Duh Sveti on-

5 J. Popović, III., str. 275.

dje gdje je Crkva. Snagom Duha Svetoga, koji boravi u Crkvi, Crkva posvećuje i spasava svakoga vjernika: kroz molitvu, bogoslužje, a naročito po svetim sakramentima.

2.5. Crkva je organska zajednica Boga i čovjeka

Sve što je Kristovo, ima bogočovječanski značaj. Tako i Crkva koju je on osnovao. Zato što joj je Bogočovjek utemeljitelj, Crkva je bogočovječanska zajednica, tj. zajednica Boga i ljudi, ali na takav način da je i u njezinu postojanju i u njezinu djelovanju uvijek Bog na prvom mjestu a čovjek na drugom: vođeni (čovjek) slijeđi svoga voditelja (Boga). Crkva kao tijelo Kristovo jest organska zajednica Boga i čovjeka. To znači da samo oni koji su nakalemljeni na Bogočovjeka primaju životvorne božanske sile. Kristolika ljubav, kao i ostale kreposti, ostvarivane u ovom grjeholjubivu svijetu, izazivaju grjeholjupce protiv kristonosaca pa ih grjeholjupci progone i ubijaju. Zato Bog svojim šalje Duha tješitelja da ih tješi u njihovim mukama za Krista (Iv 15,26; 14,16.26).

Duh Sveti je sav Kristov, ali ne zato što bi od Krista proizlazio, nego zato što je iste biti s njim. Krist je istina, a Duh Sveti je Duh istine. Naime, kao što reče Isus: "A kada dođe on, Duh istine, uvest će vas u svu istinu. (...) On će mene proslaviti, jer će uzeti od mojeg i to objaviti vama" (Iv 16,13-14).

Isus Krist je postao Crkva da svemu što je u Crkvi po Duhu Svetom, odnosno po cijelom Presvetom Trojstvu, dadne život vječni. Život pak vječni nije ništa drugo nego spoznaja Presvetoga Trojstva, posjedovanje Presvetoga Trojstva i življenje u Presvetom Trojstvu. Po Crkvi, tj. po Bogočovjeku, sve Božje postalo je ljudsko, a sve ljudsko postalo je Božje. Objavio je to, uostalom, sam bogočovjek Isus Krist svojim riječima upućenim Ocu nebeskom: "Sve moje tvoje je; sve tvoje moje je" (Iv 17,10). U takvoj Crkvi Duh Sveti, kao njezina duša, neprestance djeluje: svjedoči o Gospodinu Isusu Kristu kao spasitelju (Iv 15,26), uvodi vjernike u svu istinu (Iv 16,13-14), uči i podsjeća na sve što je Isus govorio (Iv 14,26), bitno sjedinjuje sve članove Crkve u jedno (Iv 17,11.21.22-23), govori posredstvom Kristovih apostola i vjernika (Mt 10,20), po njemu se događaju čudesa (Mt 12,28-32), po njemu se događaju svi sakramenti i sve kreposti, a dokaz tomu je čitavo evanđelje i predaja Crkve.

2.6. Srastanje duha ljudskoga i Duha Božjega

"Ako Duh Sveti ima svoj zemaljski životopis, svoju zemaljsku istoriju, onda su to 'Dela Apostolska'",⁶ piše J. Popović. To pak

⁶ Isto, str. 280.

zato što su Djela apostolska zapravo povijest prve Crkve koja je po Duhu Svetom osnovana, rasla, širila se, vođena i upravljana. Taj novozavjetni spis opisuje proces povijesnoga srastanja i suradnje duha ljudskoga s Duhom Božjim. Osnovno pravilo takva života u onom razdoblju Crkve bilo je: "Duh Sveti i mi odlučili smo..." (Dj 15,28). Tj. Bog je uvijek na prvom mjestu, a čovjek uvijek i samo na drugom mjestu. I nikada obratno.

Djela apostolska, odnosno djela Crkve, uvijek su bogočovje-čanska djela, jer je Crkva bogočovječanski organizam. U njoj je sve uvijek i istovremeno božanski uzvišeno i ljudski stvarno.

Djela apostolska kažu za Dvanaesticu: "Svi se napuniše Duha Svetoga..." (Dj 2,4). Tada su oni, odnosno njihovi nasljednici, postali stalni posredovatelji blagodatni Duha Svetoga. Ustvari, ako je Crkva stalna Pedesetnica, odnosno stalno silaženje Duha Svetoga, onda su i darovi Duha isti na Pedeseticu i danas jer je Duh, koji ih daruje, isti onda i danas. Po Duhu Svetom u bogočovječanskom tijelu Crkve ostvaruje se novi, bogočovječanski, život na zemlji. Ustvari, "svo je nebo na zemlji Crkvom, i sva zemlja na nebu - Crkvom".⁷ Emanuel je Bog koji je došao biti s nama ali zato da bismo i mi bili s njim.

2.7. Zakon grijeha i zakon Duha

U čovjekovu životu vladaju i sukobljuju se dva zakona: zakon grijeha i zakon Duha Svetoga. Grijeh se, pristankom čovjekove slobodne volje, udomaćio u ljudskoj naravi, posebice u njezinu zemljanom dijelu - tijelu. Kroz tu povrijeđenost ljudske naravi u njoj se udomaćio i zakon grijeha. Apostol Pavao to ovako objašnjava: "Istina, moj se nutarnji čovjek veseli Božjemu zakonu, ali vidim drugi zakon u svojim udovima, koji se bori protiv zakona moga uma, te me zarobljava u zakon grijeha, koji je u mojim udovima" (Rim 7,22-23). Udomaćila se tako u ljudskoj naravi dvostruka smrt, duhovna i tjelesna.

Postavši čovjek, tj. uzevši ljudsku narav, te po bogočovječanskom svome tijelu - Crkvi, Gospodin Isus Krist uveo je Duha Svetoga u čovjekovu stvarnost, te čovjeka oslobodio od zakona grijeha. Apostol naroda piše vjernicima u Rimu: "Dakle, onima koji su u Kristu Isusu više nema nikakve osude. Zbilja te je u Kristu Isusu oslobodio životonosni zakon Duha od zakona grijeha i smrti. Ono što je bilo nemoguće Zakonu, jer je zbog tijela bio ne-moćan, Bog, poslavši svoga Sina u tijelu sličnom grješnom tijelu i u vidu tijela, osudi grijeh u tijelu" (Rim 8,1-3). Otada se odvija

⁷ Isto, str. 282.

stalni proces "otrojičenja" čovjeka u Crkvi kroz čovjekovo pobozanštenjenje, pokristovljenje i poduhovljenje posredstvom svetih sakramenata i kreposti. Naime, gdje je prisutna jedna osoba Presvetoga Trojstva, tamo je prisutno cijelo Prevesto Trojstvo. Događa se proces čovjekova oslobođenja od zakona grijeha time što je snaga Duha učinila da čovjekova borba protiv grijeha i smrti postane pobjedonosna. Tako se Kristovo spasenje ljudskoga roda događa po Duhu Svetom. Duh Sveti svjedoči da je Crkva, što je isto što i bogočovjek Isus Krist, jedini spasitelj ljudi i svijeta koji po svetim sakramentima i svetim krepostima produžuje i vrši spasenje i pokristovljenje ljudi. "Po tome upoznajemo da ostajemo u njemu, i on u nama, što nam je dao od svoga Duha" (1 Iv 4,13).

"Sve što je Hristovo, Bogočovjekovo, u telu Crkve postaje Duhom Svetim naše: i Večni Život, i Večna Istina, i Večna Pravda, i Večna Ljubav, i sav Život Spasov, i svo Evandjelje Njegovo, i Krštenje, i Vaskrsenje, i Vaznesenje, i nebo, i zemlja, i sav rod ljudski. Kada smo s Hristom u Crkvi, u telu Njegovom bogočovječanskom, onda je sve Njegovo - naše, na svu večnost naše."⁸ Samo onaj tko ima Duha Svetoga pripada Kristu. Bez njega nitko ne može pripadati Kristu.

2.8. Na svetom korijenju rastu sveti plodovi

Vrhunac Isusova čovjekoljublja očituje se u davanju Crkvi Duha Svetoga koji je duh sinovstva (Rim 8,15). On nas po jedino-rođenom Sinu Božjemu čini sinovima Božjim, postajemo djeca Božja (Rim 8,16). "Ako smo djeca, također smo i baštinici Božji, a subaštinici Kristovi..." (Rim 8,17)

Takva "Crkva Hristova je 'svedočanstvo Božije', svedočanstvo Bogočovjeka o Bogu, o čoveku i o svemu što se tiče čovekova bića i njegova života u svim svetovima, vremenskim i večnim"⁹ (1 Kor 2,1). Svjedoci bogočovjeka Isusa Krista su oni koji imaju Duha - duhonosci. Snaga njihova svjedočanstva proizlazi iz snage Boga Duha Svetoga. Duh po Crkvi produžava Kristovo bogočovječansko djelo spasenja od grijeha, smrti i đavla. Apostol Pavao piše u Korint: "Moj govor i moje propovijedanje nije bilo uvjerljivim riječima ljudske mudrosti, već u očitovanju Duha i moći da se vaša vjera oslanja ne na ljudsku mudrost, nego na Božju moć" (1 Kor 2,4-5). Apostolski način propovijedanja sastojao se u pokazivanju i očitovanju Duha u svetim mislima, u svetim osjećanjima, u svetim djelima, u svetim čudesima, u svetoj duši, u svetom srcu, u svetom umu, u svetoj savjesti, u svetom tijelu. Na takvu svetom

8 Isto, str. 284.

9 Isto, str. 286.

korijenju rastu sveti plodovi Duha: "ljubav, veselje, mir, strpljivost, blagost, dobrota, vjernost, krotkost, umjerenost" (Gal 5,22), te se živi svetim životom. A evanđelje Kristovo najuspješnije se propovijeda upravo svetim životom. Samo pak Kristovo evanđelje jedino rješava najdublje čovjekove muke i probleme. Bez evanđeoskih odgovora na bitna pitanja čovjekova života "čovjek ostaje besmrtni samomučitelj i samomučenik u svome demonskom čovjekocentričnom solipsizmu, usamljeništvu".¹⁰

2.9. "Filozofi Duha Svetoga"

Kršćanska filozofija života i svijeta, koja je sva u Duhu Svetom, stječe se samo vjerom. "A vjera je, kako je pisao sveti Ivan Zlatousti: primati ono što se ni na koji način i nikakvim rasuđivanjem ne može postići."¹¹ Ljudi sveta života pravi su mudraci Božji, odnosno kako ih naziva sv. Makarije Veliki, oni su "filozofi Duha Svetoga". Njihova mudrost sastoji se od doživljena evanđelja. "Živeći po svetom Evanđelju pomoću svetih tajni i svetih vrlina, čovek se postepeno ispunjuje božanskom mudrošću. A kad poputno uzaživi po njemu, postaje filozof Svetoga Duha."¹² Bogočovjek je ljudsko biće proveo kroza svoje božansko krštenje, božansko preobraženje, božansko razapinjanje, božansko uskrsnuće i božansko uzašašće, te ga proslavio postavivši ga s desne strane Boga Oca. Tako je sve Božje postalo ljudsko, a sve ljudsko, osim grijeha, postalo Božje. Čovjek je pobožanstvenjen, postao je bogolik. Budući da se glavna oznaka čovjekove bogolikosti očituje u čežnji za Bogom, pojava Bogočovjeka savršeno odgovara tim ljudskim težnjama. S druge strane, upravo Duh čovjeku otkriva svu tajnu Kristovu. Tako je Duh glavni Kristov apostol - sveapostol, jer on bogolikim dušama daje savršeno znanje o Kristu u odnosu na koje znanje ljudsko biće je samo sposobno da ga primi. Baš zato je apostol Ivan i mogao napisati: "A što se vas tiče, vas je pomazao Sveti, pa sve znate" (1 Iv 2,20). Znaju sve što je čovjek sposoban znati o Bogu.

2.10. Boga se spoznaje Bogom

I kršćanska gnoseologija temelji se na sili Duha Svetoga. Na toj liniji apostol Pavao piše: "Pa tko od ljudi zna što je u čovjeku, osim čovječjega duha, koji je u njemu? Tako nitko ne zna što je u Bogu, osim Božjega Duha" (1 Kor 2,11) i oni kojima to Duh objavi

¹⁰ *Isto*, str. 288.

¹¹ J. P. Migne, *Patrologia graeca*, 61, 52.

¹² J. Popović, III., str. 289.

(1 Kor 2,12). - Bog se spoznaje Bogom! - pravilo je kršćanske gno-seologije.

Na blagdan Pedesetnice, silaskom Duha Svetoga na bogo-čovječansko tijelo Crkve i ostankom Duha Svetoga u tome tijelu, dogodila se i traje kroza svu povijest najsavršenija kristodiceja, najsavršenija teodiceja, najsavršenija antropodiceja i najsavršeni-ja kozmodiceja. "U Bogočovjeku = Crkvi su sve tajne svih svetova: i tajna Boga, i tajna čoveka i tajna celokupne tvorevine. Čovek opravdan Bogom, Bog opravdan čovekom. I jedan i drugi opravdani Duhom Svetim: objašnjeni, oblagovešćeni; i Bog i čovek izuzetne blagovesti."¹³ Na Pedesetnicu se Crkva, to tijelo Kristovo, rodila po Duhu Svetom kao što se tijelo Kristove Crkve na Božić rada od Duha Svetoga i Presvete Djevice. Radi se, naime, o dvojednoj blagovijesti o Crkvi kao tijelu Kristovu.

2.II. Blagovijest stalna stvarnost

Duh Sveti daje se onima koji ga traže vjerom, ljubavlju, molitvom i drugim krepostima, kao i onima koji ga traže primanjem sakramenata s tim da su kreposti tamo gdje su sakramenti, a sakramenti tamo gdje su kreposti. Duša ljudska uvijek je gladna Duha Svetoga, a u ljudskom svijetu punina Duha i njegovih darova, koji jedini mogu utažiti čovjekovu duhovnu glad, nalazi se u Bogočovjeku Isusu Kristu, u njegovu bogočovječanskom tijelu Crkvi, a u njoj svi sakramenti i sve kreposti. Duh Sveti pretače Spasite-ljevo evanđelje u svakodnevni život Crkve i u svakodnevni život svakoga člana Crkve prema mjeri vjere Crkve i kršćanina, odnosno Duh Sveti ostvaruje bogočovječanski život u dušama vjernika. U Crkvi "sve Bogočovjekovo Duhom Svetim postalo je svetootačko; sve svetootačko Duhom Svetim postalo je Crkvino; i sve Crkvino Duhom Svetim, Duhom Svetim kroz svete tajne i svete vrline, postaje naše, moje, tvoje, svakog člana Crkve - po meri naše vere i revnosti u veri".¹⁴ U Crkvi je vječna blagovijest vječna stvarnost jer: "Isus Krist je isti jučer i danas i zauvijek isti" (Hebr 13,8).

2.I2. Božansko veličanstvo čovjekovo

Osim toga, čovjek je u Crkvi obdaren pravim božanskim veličanstvom jer mu je Bog Isus Krist vječna glava koja čovjekom, ako je on član Crkve, odnosno ud Kristova tijela, upravlja i ovdje i u vječnosti. Zahvaljujući glavi Crkve, Gospodinu Isusu Kristu, sve božanske i ljudske osobine glave prenose se na tijelo, čija je

¹³ Isto, str. 379.

¹⁴ Isto, str. 405.

ona glava, zbog sjedinjenja u jednoj osobi dviju naravi Bogočovjeka, čineći od toga tijela na taj način tijelo Kristovo.

Organsko, besmrtno, nebozemno jedinstvo Crkve nalazi se u samoj osobi Isusa Krista. Stoga, tko se ne drži jedinstva Crkve, ne drži se ni Bogočovjeka, te nema ni vjeru Crkve. Naime, sveti Pavao piše: "(...) jedno tijelo i jedan Duh, (...). Jedan Gospodin, jedna vjera, jedno krštenje" (Ef 4,4-6). Iako se umnožava i raste, Crkva ostaje jedna, kao što je svjetlost jedna iako sunce ima mnoge zrake, i kao što je stablo jedno, iako ima mnoge grane.

2.13. Crkva i spasenje

Tema Crkve kao zajednice spasenja jasna je. Što se pak tiče pravoslavnoga učenja o odnosu Crkve i mogućega spasenja ljudi izvan Crkve, može se, kao ilustrativan tekst tradicionalnoga pravoslavnoga učenja, preuzeti sljedeći odlomak iz *Dogmatike Pravoslavne Crkve* J. Popovića:¹⁵ "Svaki koji se odvaja od Crkve, postaje tuđ njenih obećanja; koji napusti Crkvu Hristovu, lišava se nagrada pripremljenih Hristom: on je za nju tuđ, nepotreban, neprijatelj njen. Ne može Boga imati za Oca onaj kome Crkva nije majka (Habere non potest Deum Patrem qui Ecclesiam non habet matrem). Ko je van Crkve ne može se spasti, kao što se niko nije spasio ko je bio van Nojevog kovčega. Gospod govori za pouku nama: Koji nije sa mnom protiv mene je; i koji ne sabira sa mnom, rasipa. Koji sabira na drugom mestu a ne u Crkvi, rasipa Crkvu Hristovu. Taj nije na putu spasenja.

Apostolska je i svetootačka vera, apostolska je i svetootačka dogma, apostolska je i svetootačka istina bogočovečanska: van Crkve nema spasenja, jer van Crkve nema Hrista, nema Spasitelja, u kome je vascelo spasenje."

Poznati odlomak iz Matejeva evanđelja (Mt 16,15-18) u kojemu Isus Petru, nakon što je ovaj ispovjedio vjeru da je Isus Krist Sin Boga Živoga, obećao osnutak Crkve s Petrovom ulogom stijene na kojoj će biti sazidana ta Crkva, pravoslavci tumače na sljedeći način. Prema tome tumačenju, Petar iz Isusova govora ne bi bio Šimun Petar osobno, već bi Petar (tj. stijena) iz Isusova govora bila vjera koju je Šimun ispovjedio riječima: "Ti si Krist, Sin Boga Živoga!", te bi Crkva bila sazidana na toj ispravnoj vjeri. Čudo nezabludivosti Crkve ostvaruje se, doduše, u tijelu cijele Crkve, no nezabludivost je privilegij koji pripada isključivo glavi tijela Crkve, Bogočovjeku, koji dajući darove Duha, a posebice apostolsko učiteljstvo, omogućuje da se nezabludivost ostvaruje u povi-

¹⁵ Isto, str. 502.

jesti. Međutim, grijeh protiv istine vjere moguć je. Od njega nisu isključeni ni pojedini biskupi, pa čak ni pojedine mjesne Crkve, koje mogu otpasti od istine. To su oni koji nisu vjerni Objavi i Predaji i koji nisu u suglasju s cijelom Crkvom. Piše jedan suvremeni pravoslavni teolog: "(...) tako se Crkva latinska nije još vratila Pravoslavlju."¹⁶ U skladu s takvim postavkama ni hram koji je pao u ruke heretika ne bi bio više hram Božji, nego samo obična zgrada, te stoga ni žrtva koja se vrši u njemu ne bi bila Bogu mila.

U stvarima vjere nije moguće činiti nikakve kompromise, jer bi to bio kompromis između istine i laži. A između istine i laži nema nikakve ni gnozeološke ni ontološke veze, pogotovo što se nakon Utjelovljenja zna da je istina u konačnici Božja, a laž đavolska stvar. Zapravo, s onima koji su u laži, tj. s hereticima, pravoslavnima nije dopušteno molitveno općiti, upravo zato što su u laži.

2.14. Crkva i milost

Crkva je milosna zajednica. Po Crkvi i u Crkvi milost je bezobalni ocean božanskih sila i energija koje neprestano djeluju u bogočovječanskom organizmu Crkve. Po Kristu, tj. po Crkvi, ljudima su darovane sve milosti koje su čovjeku potrebne za život na oba svijeta. Zapovijedi Kristove date ljudima po Crkvi, a koje su izričaj milosti i milost sama, jesu kao lijekovi koje čovjek, dok je bolestan, unosi u svoje tijelo da bi iz njega istjerao bolest. Naime, kad milost Duha Svetoga, kroz čovjekovu vjernost Kristovim zapovijedima, uđe u čovjeka, ona razgrađuje i razgoni grijeh u njemu dok potpunoma ne oslobodi njegovu dušu, obnavljajući tako cijeloga čovjeka, i dušu njegovu i tijelo njegovo. Međutim, kaže sveti Ivan Zlatousti, kao što vatra zahtijeva drva da bi gorjela, tako i milost zahtijeva čovjekov pristanak i suradnju da bi se razbuktala. Zapravo, to je vječito pitanje odnosa milosti Božje i čovjekove slobode. No u svakom slučaju, milost i sloboda, sjedinjene vjerom čovjekovom, od običnoga čovjeka stvaraju sveca, dok u suprotnom slučaju uvjetuju pad čovjeka. Drugim riječima, grijeh ne bi bio ništa drugo nego zloraba slobode sa strane stvorenja.

2.15. Crkva i sakramenti

Na putu čovjekova spasenja najljekovitija sredstva svakako su sveti sakramenti ("svete tajne"), koji su neophodna sredstva spasenja za članove Crkve. "Svete tajne" nalaze se samo u Crkvi koja je "Presveta Svetajna", u kojoj su i od koje su svi sakramenti. Svi oni izviru i uviru u sakrament Crkve, u bogočovječanski organizam.

¹⁶ Isto, str. 540.

Za razliku od klasične zapadne teologije, koja je kristocentrična, istočna kršćanska teologija je teocentrična. U svom kristocentričnom teologiziranju, u kojemu prevladava teologija spasenja, zapadna teologija sakramente vidi prije svega kao sredstva spasenja, koja grješnoga čovjeka izvlače iz njegove bijede u koju je upao upravo zbog grijeha. Istok, međutim, u svom načinu razmišljanja, u sakramentima prije svega vidi epifaniju, očitovanje Boga i izlivanje božanskih milosti. Primanjem sakramenata događa se pobožanstvenjenje čovjeka po Duhu Svetom. Ovdje je stoga važno naglasiti da svi sakramenti, kao i svi drugi posvetiteljski i blagoslovni čini u istočnoj liturgiji, imaju molitvu zaziva Duha Svetoga (epiklezu) i događaju se, tako vjeruje istok gotovo bez iznimke, silaskom Duha Svetoga. Za vrijeme liturgijskih čina epikleza je osobito svečani trenutak *propter discensum Spiritus*.

Npr., prema istočnjačkom shvaćanju, za vrijeme slavljenja sakramenta euharistije, svećenik se ne poistovjećuje s Kristom, niti svećenik izgovara riječi: "Ovo je moje tijelo! (...) Ovo je kalež moje krvi!" *in persona Christi*, kako se to običava kazati na Zapadu. Zapravo, svećenik te riječi izgovara *in persona Ecclesiae*, a *in nomine Christi*. Duh Sveti čini da se događa epifanija kroz sjećanje na Isusovu Večeru. Kristove riječi, izgovorene na toj Večeri, a koje je Crkva upamtila, Krist u svakom času njihova izgovaranja u Crkvi čini svojim riječima tako da ih poistovjećuje sa svojim riječima s Posljednje večere, a euharistiju, koja se toga časa slavi, poistovjećuje sa svojom Svetom Večerom. Tako je euharistijska žrtva, koju Crkva prinosi, bilo danas bilo jučer, i na bilo kojem mjestu i u bilo koje vrijeme, uvijek ista žrtva: ona koja se dogodila kad je Isus posljednji put večerao sa svojim učenicima.

Umjesto zaključka

Vrlo je rašireno mišljenje da teologija Duha Svetoga (ili o Duhu Svetom) nije dovoljno prisutna u životu i misli Crkve u njezinu zapadnom dijelu. To zapažanje nije samo rašireno nego je i točno. Duh Sveti se nekako u zapadnoj kršćanskoj misli našao u teološkoj dijaspori. Stoga je za nadati se da će ova godina, koja je, uoči velikoga kršćanskoga jubileja dvije tisućite godine od Kristova rođenja, posvećena upravo Duhu Svetom, pomoći da Duh Sveti u teologiji dobije svoje pravo mjesto. U tome ponovnom otkrivanju Duha Svetoga i njegove uloge u Crkvi mnogo može pomoći iskustvo istočnoga dijela kršćanstva, koje je sve do danas teologiziralo, uglavnom na razini otačke teologije i tradicije nepodijeljene Crkve. Uostalom, već je i Drugi vatikanski sabor pozvao teologe na razmišljanje u kojemu će uvelike biti uvažavan i način i

sadržaj crkvenih otaca. Stoga uvijek aktualan ostaje poziv svetoga Grgura Nazijanskoga da u teologiji i vjeri treba razmišljati prije svega na način ribara iz Palestine a ne na način Aristotela. To, međutim, nikako ne znači da Aristotel ili Platon, ili Heidegger ili neki drugi filozof, nema mjesta u teologiji. Radi se, jednostavno, o neusporedivo većem autoritetu apostolskoga svjedočanstva.

Budući da smo se susreli ovdje u krajevima koji su dijaspora Crkve, čini mi se zgodnim podsjetiti da je kršćanstvo kao takvo, kao i Crkva zajedno s njim, u svome "povijesnom nastupu" uvijek u dijaspori. To ne samo stoga što nailazi na nerazumijevanje, otpore pa i progone svijeta, nego prije svega zato što je Crkva eshatološka zajednica na putu prema Kraljevstvu. Na tom putu mora, međutim, proći kroz zemaljski grad. To vrlo lijepo objašnjava sam Krist kad u svojoj velikosvećeničkoj molitvi moli za svoje učenike koji jesu u svijetu, ali nisu od svijeta (Iv 17,11-19). Bijeg od svijeta, s druge strane, nikako ne bi bio izraz evanđeoske vjere. Dapače, obveza je Crkve biti prisutna, posebice tamo gdje su čovjekovi rizici veliki. Zapravo, Crkva uvijek ostaje vjerna Duhu Svetome u mjeri u kojoj je vjerna ljudima.

Zašto?

U odgovoru na ovo pitanje poslužiti ćemo se slikom euharistije. Zazivanje Duha Svetoga na euharistijske darove nerastavljivo je od zazivanja Duha Svetoga na vjernike, tj. nerastavljivo je od obraćenja pričesnika. Tako se po Duhu Svetom prožimaju vertikalna ljubav, tj. Božja ljubav, i horizontalna ljubav prema ljudima koju su stari crkveni oci nazivali "sakrament brata". Radi se, u konačnici, o savršenom ekvilibriju između "onoga koji se klanja u duhu i istini", s jedne strane, i "onoga koji je sluga braći", s druge.¹⁷

LO SPIRITO SANTO NELLA TRADIZIONE CRISTIANA ORIENTALE

Riassunto

All'inizio dell'articolo viene chiarito, in misura in cui lo era possibile, il complesso significato dei termini dell'oriente e dell'occidente cristiani. In seguito è segnalata la spessa complementarità del contenuto degli stessi termini come anche la contemporanea esperienza diversa dello stesso contenuto vissuto e creduto dalle parti diverse. Il brano seguente, invece, è dedicato al tema della teologia apofatica e quella cattolica come anche alla questione della specificità del dogma.

¹⁷ Usp. P. Evdokimov, *Lo Spirito Santo...*, str. 141-145.

Nella seconda parte del testo, sotto il titolo comune: Lo Spirito Santo nell'Ortodossia, prima di tutto si parla della Chiesa in quanto essa è la Pentecoste permanente. I temi seguenti sono: il compimento dell'incarnazione, la Pentecoste "la festa finale", lo Spirito presente nella Chiesa, la Chiesa una comunità organica di Dio e dell'uomo, connaturazione tra lo spirito umano e quello divino. Si parla poi della legge del peccato e della legge dello Spirito dopo di che seguono i titoli: i frutti santi sulle radici sante, "i filosofi dello Spirito Santo", Dio viene conosciuto per mezzo di Dio, l'Annunciazione una realtà permanente, la maestà divina dell'uomo, la Chiesa e la grazia e, infine, la Chiesa e i sacramenti. Tutto, naturalmente, con un ottica della maniera del pensare teologico entro la tradizione cristiana orientale.